

Лекція 2.

Тема: Історія створення садово-паркових об'єктів

Паркобудівництво в Україні пов'язане з її загальною історією. У кожному історичному періоді ті чи інші події впливали на особливості створення садів і парків. Загальним є те, що садово-паркове мистецтво на українських землях формувалося у загально-європейському контексті, відбивало його ідейно-художню різноманітність і мало багато спільних рис. Сади і парки України еволюціонували внаслідок природних змін, а також у зв'язку зі змінами в суспільно-політичному укладі держав, стилів, які панували в певні історичні часи на території нашої країни. Палацово-паркові ансамблі створювалися спільнотою природи, архітектури та мистецтва. Крім того, різні філософські погляди збагачували семантику садово-паркових стилів. Сади і парки були тісно пов'язані з побутом їх господарів, і це обмежувало користування парками різними людьми, але сприяло їх збереженню.

В усі часи цінувалося старі будови, планування, вікові дерева – залишки стародавніх паркових дібров, старих садів – свідків історії. Сади і парки – це результат діяльності людини використання природних умов. Господар кожного саду бажав здивувати відвідувачів рідкісними екзотичними рослинами, що значною мірою сприяло введенню нових видів деревних і квіткових рослин у відкритий і закритий ґрунт. Останнє сприяло влаштуванню в парках оранжерей, теплиць і парників. Велике значення в садово-парковому мистецтві мало різноманіття, і захоплення екзотичними рослинами було природним. Адже сад асоціювався з мікросвітом і мав давати уявлення про величезне різноманіття Всесвіту.

Садове мистецтво об'єднувало не тільки природу й архітектуру, а й живопис, поезію. Раритети рослинного світу поєднувалися у садах з рідкими і цінними скульптурами, залишками античних споруд або навіть руїн.

ПАРКОЗНАВСТВО

Таким чином, сад – це форма синтезу різних мистецтв, і в садах для кожного стилю були характерні певні рослини, їх поєднання та розміщення, методи посадки. Потрібно пам'ятати, що і сад, і парк тісно пов'язані з оточуючим їх природним, архітектурним та суспільним середовищем (Лихачев, 1982 р.).

І. Д. Родічкін та О. І. Родічкіна (2005) поділяють історію садово-паркового мистецтва України на такі періоди: садиби раннього періоду (XI – початку XVIII ст.), садово-паркове мистецтво другої половини XVIII – початку XIX ст., сади і парки українських маєтків XIX ст., а також виокремлюють палацово-паркові ансамблі Південного берегу Криму XIX – початку XX ст. та громадські міські сади і парки кінця XVIII–XIX ст.

Ю. О. Клименко та С. І. Кузнецов (2015) розглядають історію паркобудівництва в Україні за такими періодами:

1) з давніх часів до XVII ст. – період зародження паркобудівничої справи на українських землях;

2) XVII ст. – 1917 р. – період будівництва переважно приватних палацово-паркових ансамблів (було створено лише декілька громадських садів), створення перших ботанічних садів;

3) 1917–1991 рр. – радянська доба (націоналізація приватних парків, занепад переважної більшості з них, ідеологізація паркобудівничої справи, «залізна завіса», плановість у паркобудівництві, створення парків культури та відпочинку);

4) 1991 р. – до сьогодні – доба незалежної України (продовження будівництва громадських парків, відродження практики створення приватних парків, ліквідація «залізної завіси» – широке впровадження в паркобудівництво України нових культурварів, налагодження контактів з колегами-паркобудівниками з усіх країн, можливість відвідування закордонних парків).

Історія паркобудівництва України на ранніх етапах тісно переплітається із садівництвом. Перші плодові сади з'явилися в слов'ян ще в VIII ст. З прийняттям християнства у Київській Русі (988) садівництво отримало потужний імпульс до розвитку. Сади створювали при монастирях, князівських і боярських садибах і навіть біля будинків окремих громадян. Батієва навала (1240) призвела до розорення міст і сіл, у т. ч. і садів. З часом вони поступово відновлювалися. О. Л. Липа (1960) серед старовинних описів України та Києва знайшов такі, що свідчать про

ПАРКОЗНАВСТВО

відродження садівництва: М. Литвина, який описував у 1548 р. дерева з різноманітними чудовими плодами та виноградні лози, що побачив на Київській землі; Й. Верещинського (кінець XVI ст.), який повідомляє про виноградні лози та дерева грецького горіху, Е. Лясоти, котрий написав у 1594 р., що у Києві біля кожного будинку є сад; а в XVII ст. описи монастирських садів у Києві залишив Павло Алепський, який здійснив подорож у 1654 р. з Сирії в Росію через українські землі.

У XVIII ст. на Поділлі, Волині, Галичині парки практично були при кожній великій садибі. Для створення їх звичайно запрошувалися французькі та італійські майстри і зодчі, які створювали парки з регулярним плануванням. З 1792 р. на Волині починає свою паркобудівничу діяльність Діонісій Мак-Клер (Міклер), ірландець за походженням, який протягом свого життя створив понад 40 парків, які мали ландшафтне планування.

У XVIII ст. як парки, окрім Оброшинського (1730), були закладені нинішні дендропарки загальнодержавного значення: «Олександрія» у м. Біла Церква (1784), власниця – графиня О. В. Браницька (від імені якої парк отримав назву) і «Софіївка» (1796), господар – граф С. Щ. Потоцький, архітектор – польський військовий інженер Л. Х. Метцель (свою назву парк отримав на честь третьої дружини господаря красуні-гречанки Софії). І «Олександрія», і «Софіївка» – парки романтичного стилю. Наприкінці XVIII ст. в Україні зберігаються традиції, успадковані від минулого століття. Як частка загальноєвропейського, садово-паркове мистецтво України мало і свою неповторність. Однією з головних особливостей паркобудування цього часу була їх орієнтація на класичний пейзажний живопис. І хоча концепції пейзажного парку мали певні регіональні особливості, формувалися вони під впливом загальноєвропейських тенденцій (І. Д. Родічкін, О. І. Родічкіна, 2005 р.).

На початку XIX ст. в межах нинішньої території України почали створюватися ботанічні сади. Перший з них було закладено у 1804 р. при Харківському університеті, у 1807 р. – ботсад при Вищій Волинській гімназії в м. Кременець, у 1812 р. – Таврійський казенний економо-ботанічний сад у Криму біля м. Ялта і в подальшому ботсади були створені при закладах вищої освіти в Одесі (1820), Києві (1839), Львові (1852), Чернівцях (1877).

ПАРКОЗНАВСТВО

Ботанічні сади стали центрами інтродукції та розмноження декоративних, лікарських, плодкових, технічних, сільськогосподарських рослин. Завдяки їх діяльності значно розширився асортимент рослин, які надалі стали культивувати в різних регіонах України.

Найвидатніші парки засновані у ХІХ ст. – парк у селі Тростянець на Чернігівщині (рік заснування – 1833, господар – І. М. Скоропадський), парк «Асканія-Нова» на Херсонщині (1887 р., господар – Ф. Е. Фальц-Фейн), парк «Веселі Боковеньки» (1893 р., господар – М. Л. Давидов, біля станції Долинська, нині – Кіровоградської області), а також Устимівський парк на Полтавщині (1893 р., господар – В. В. Устимович). Надзвичайно цікаві та колоритні садово-паркові ансамблі були закладені в ХІХ ст. в Криму (Алупкінський, Лівадійський, Масандрівський, Карасан, Форос та ін.). Архітектурно-паркові ансамблі Південного берегу Криму займають особливе місце у розвитку паркового будівництва, адже не тільки є зразком архітектурних стилів кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст. – природні особливості Криму наклали певний відбиток на їх стильові властивості. Середземноморський тип клімату, мальовничий рельєф, субтропічна дендрофлора сприяли побудові чудових парків. І. Д. Родічкін і О. І. Родічкіна (2005 р.) вважають, що є всі підстави стверджувати про формування «кримського» садибо-паркового стилю.

І. Д. Родічкін та О. І. Родічкіна (2005) також зазначають, що в середині та другій половині ХІХ ст. в Україні спостерігався інтенсивний розвиток громадських садів і парків – у Києві, Одесі, Полтаві та в деяких інших містах України. Стародавні традиції міської паркової культури мав Львів, слід згадати публічні сади в Сімферополі, Ніжині. Вчені стверджують, що деякі багаті кияни дарували свої садиби для створення парків. У Києві озелененням міста займалася спеціальна Садова комісія, створена ще в 1888 р., яку згодом очолив відомий архітектор В. Ніколаєв, під керівництвом якого було закладено 20 нових скверів і бульварів.

Ю. О. Клименко та С. І. Кузнецов стверджують, що за радянської доби (1917–1991 рр.) та доби незалежності (1991 р. – теперішній час), накопичився як позитивний, так і негативний досвід у паркобудівництві в нашій країні.

ПАРКОЗНАВСТВО

Після Першої світової війни, Жовтневої революції та громадянської війни територія України опинилася під владою Австрійської та Російської імперій. Під час революції, громадянської війни були знищені палаци у багатьох палацово-паркових комплексах (зокрема, спалили палаци у парках «Олександрія», «Тростянець» та в деяких інших старовинних парках), зникла налагоджена соціальна база розбудови та підтримання парків. Парки залишилися без кваліфікованого догляду, що призвело до таксономічної, ландшафтної та фітоценотичної деградації. Подальший шлях викривлення історичного ландшафту – побудова стадіонів у парках. На території заснованого 1748 р. «Царського саду» в Києві в 1934–1936 рр. було збудовано стадіон «Динамо», який зайняв більшу частину паркової території. За таких умов повне відновлення найстарішого парку міста стало неможливим. Стадіони було побудовано і в деяких інших старовинних парках (Сокиринському на Чернігівщині, Кагарлицькому на Київщині, Більче-Золотецькому на Тернопільщині та ін.).

Радянська доба позначилася створенням парків нового типу – культури та відпочинку. Проекти цих парків ретельно розроблялися, враховувалося функціональне зонування парків, потреби різних категорій відвідувачів. У Радянському Союзі, і зокрема в Україні, створювалися такі види зелених насаджень: 1) міські, районні та колгоспні парки культури і відпочинку; 2) лісопарки та захисні лісопаркові зони навколо населених пунктів; 3) сади і парки курортного значення; 4) ботанічні сади, дендропарки, інші спеціалізовані сади (Клименко, Кузнецов, 2015 р.). Ці види зелених насаджень створювали систему озеленення міста. Проекти таких комплексних систем були невід’ємною частиною містобудівних планів. Міста і села стали «зеленими». Одночасно впроваджували «ідеологізацію» паркобудівничої справи: почалося перейменування парків, відбувалися поховання в парках борців за Радянську владу, героїв-підпільників, або тих, хто загинув під час громадянської та Другої світової війн.

В УРСР у довоєнні часи було створено 5 ботанічних садів. Під час війни 1941–1945 рр. багатьом паркам було завдано великої шкоди (зруйновано палаци в деяких з них, вирубано багато насаджень), але в повоєнний час паркове господарство України було відновлено, провадили роботи з реставрації та реконструкції

ПАРКОЗНАВСТВО

парків, створювалися нові парки і лісопарки, особливо в 50–70-х рр. ХХ ст., а також нові ботанічні сади, три з яких належали Національній академії наук України (Київ, Донецьк, Кривий Ріг).

Слід сказати, що після падіння «залізної завіси» в нашу країну хлинув потік посадкового матеріалу із закордонних розсадників. Зокрема, стали масово завозити культивари та сорти хвойних і листяних декоративних сортів для потреб декоративного садівництва і парків.

Ще однією особливістю пострадянського періоду було те, що почалося поступове відновлення старовинних парків, а також закладання нових приватних парків. Зокрема, у селі Буки Сквирського району Київської області гендиректор агрофірми «Сквира» Іван Миколайович Суслов створив чудовий парк, відкритий для всіх відвідувачів, на жаль, єдиний в Україні. За роки незалежності в Україні було реконструйовано та створено цілу низку парків у Києві та в інших містах України.

У 2005 р. Кабінет міністрів України прийняв розпорядження «Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 р.», яким передбачалося створити Івано-Франківський, Хорольський і Хмельницький ботанічні сади. Зараз вони вже функціонують.

Звичайно, паркобудівництво України зазнає сьогодні і багато труднощів: руйнація в багатьох населених пунктах системи зеленого будівництва (відсутність комплексних програм зеленого будівництва, скасування управлінь зеленого господарства, занепад декоративних розсадників, хоча деякі з них вже відроджуються); захоплення земель об'єктів зеленого будівництва, навіть в заповідних установах, фактичного знищення старих дерев при будівництві; непродумані акції з висадки дерев без попередньої розробки проєктів. Але є багато й позитивних зрушень: відбулася деідеологізація паркобудівничої справи, значно розширився асортимент дерев, кущів і ліан, особливо декоративних форм; активізація боротьби громадських організацій проти знищення зелених насаджень.

Теоретичні основи садово-паркового будівництва в Україні фактично почали закладатися з другої половини ХХ ст. Насамперед слід згадати вчених, які багато зробили для розвитку дендрології, культур-фітоценології, біологічних, екологічних і ландшафтно-архітектурних засад розбудови садово-паркових об'єктів.

ПАРКОЗНАВСТВО

Вперше в 1921 р. І. К. Пачоський висловив думку про необхідність слідувати «біологічній правді» рослин під час їх використання в культурі та фактично заклав основи культурфітоценології. Його ідеї були використані в подальшому Ю. П. Бяловичем (1936), який вперше дав визначення культурфітоценозу та запропонував його класифікацію.

Велику увагу приділяв у 30-х рр. ХХ ст. вивченню дендрофлори України, питанням інтродукції, акліматизації деревних рослин професор О. Л. Липа. Він вивчав паркові фонди нашої країни і першим видав у 1960 р. монографію, присвячену садам і паркам України. Багато зробив для розвитку дендрології О. І. Колесніков, який ще в 1974 р. видав книгу «Декоративная дендрология», якою користуються і в наш час.

Професор М. А. Кохно 50 років працював у Центральному республіканському ботанічному саду АН УРСР (нині – Національному ботанічному саду ім. М. М. Гришка НАН України). Здебільшого його наукові праці присвячені питанням вивчення аборигенної та інтродукованої дендрофлори України, різним аспектам паркознавства. У цьому ж Саду працював і видатний дендролог, ландшафтний архітектор, засновник біологічного напрямку в паркознавстві професор Л. І. Руб-цов. У 1954 р. він захистив докторську дисертацію на тему «Біологічні основи створення садово-паркового ландшафту». У 1956 р. вийшла його книга «Садово-парковий ландшафт», а в 1977 р. – «Деревья и кустарники в ландшафтной архитектуре», у якій гармонійно поєднуються такі грані його таланту, як архітектора, дендролога, інженера та садівника.

У кінці 60-х рр. вийшла низка робіт, присвячених вивченню садів і парків як об'єктів геоботанічного дослідження за авторством ленінградського вченого А. О. Ніценко. Слід також відзначити роботу з геоботанічного вивчення паркових угруповань Т. Г. Ларіної та А. А. Аненкова (1980). До речі, останній приймав активну участь у роз-будову парків Південного берегу Криму.

Значний внесок у розвиток паркознавства, урбоекології та фітомеліорації зробив професор В. П. Кучерявий. Особливо слід відзначити його капітальні праці «Зелёная зона города» (1981), «Екологія» (2000), «Озеленення населених місць» (2005), «Сади і парки Львова» (2008).

ПАРКОЗНАВСТВО

Велике теоретичне значення для формування паркознавства відіграли праці відомого ландшафтного архітектора і мистецтвознавця І. О. Косаревського («Парки України», 1961 р.; «Искусство паркового пейзажа», 1976; «Композиция городского парка», 1977 р.).

Великий внесок у вивчення садів, парків і особливо лісопарків України зробив ландшафтний архітектор, проф. Київського будівельного інституту І. Д. Родічкін, а його багаторічна праця (сумісно з О. І. Родічкиною) «Старовинні маєтки України» (2005) по суті є енциклопедією садибного будівництва і садово-паркового мистецтва України з ХІ по ХХ ст.

Важлива роль у координації наукових робіт ботанічних садів і дендропарків України, діяльності з озеленення міст і сіл України відіграли вчені Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка НАН України А. М. Гродзинський, Т. М. Черевченко, М. А. Кохно, Ю. О. Клименко, Ф. М. Левон і вчені дендропарку НАН України «Софіївка» (І. С. Косенко), «Олександрія» (Є. І. Галкін), «Тростянець» (О. О. Ільєнко).

Проблемам розвитку зелених зон і паркового будівництва присвятили свої наукові розробки професори та викладачі декількох закладів вищої освіти України: Національного університету біоресурсів і природо-користування (А. І. Кушнір, Н. О. Олексійченко та інші), Національного лісотехнічного університету (В. П. Кучерявий, Р. Б. Дудін), Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (А. Д. Жирнов, В. В. Пушкар). Багато зусиль до вивчення старовинних парків України доклали Ю. О. Клименко (НБС ім. М. М. Гришка), В. М. Черняк (Тернопільський інститут підвищення кваліфікації вчителів), О. М. Байрак.

Великий вплив на розвиток паркознавства мали наукові розробки у галузі лісознавства, зокрема, праці таких вчених-лісівників, як Г. Ф. Морозов, Г. М. Висоцький, П. С. Погребняк, С. С. П'ятницький, В. Є. Свириденко.

Під керівництвом С. Ю. Попович (2011) отримали розвиток такі цікаві напрями, як дендросозологія та заповідне паркознавство.